

JONAS TILVIKAS

Lietuvos istorijos institutas
Lithuanian Institute of History

TARP RELIGINIŲ, KULTŪRINIŲ, SOCIALINIŲ PRIEŠPRIEŠŲ: LIETUVININKŲ LIAUDIES MEDICINA XIX–XX A. PIRMOJE PUSĖJE

Between Religious, Cultural and Social Contradictions:
The Traditional Medicine of Lithuania Minor from
the 19th till Beginning of the 20th Century

SUMMARY

This article analyzes the traditional medicine of Lithuania Minor from the 19th till the beginning of the 20th century. This research describes the circumstances of traditional medicine in Lithuania Minor, its religious, cultural and social contradictions. The sources of this research are the ethnographic texts of educated people of Lithuania Minor: Karlas Kapeleris, Vilius Kalvaitis, Kristupas Jurkšaitis, Ansas Bruožis, Jonas Skvirblys. In the works of these authors the concept of traditional medicine is filled with various elements of magic. But at the same time are obvious the Christian perspectives which condemn the magic methods of healing and the people that practice such methods. Despite the religious criticism of such methods, they were popular in Lithuania Minor at those times. They solved not only health but also social and cultural problems. Traditional medicine marked a distinction between religious views and two different ethnic groups: Lithuanians and Germans. The social aspects, such as family relations and community building, were important for the existence of traditional medicine. The economic situation at that time also supported the practice of traditional medicine.

SANTRAUKA

Straipsnyje analizuojama XIX–XX a. pirmosios pusės lietuvininkų liaudies medicina. Šiuo tyrimu siekiama atskleisti lietuvininkų liaudies medicinos gyvavimo aplinkybes tarp religinių, kultūrinių ir socialinių priešpriešų. Tyrimo šaltinis – Mažosios Lietuvos šviesuolių Karlo Kapelerio, Viliaus Kalvaičio, Kristupo Jurkšaičio, Anso Bruožio, Jono Skvirblio etnografiniai tekstai. Šių autorių tekstuose liaudies medicina persmelkta

RAKTAŽODŽIAI: lietuvininkai, liaudies medicina, religinės, kultūrinės, socialinės priešpriešos.

KEY WORDS: people of Lithuania Minor, traditional medicine, religious, cultural and social contradictions.

maginių elementų. Tačiau čia pat išryškėja dalies lietuvininkų kriščiioniškosios pažiūros, smerkiančios magija paremtus gydymo būdus ir tokiais būdais besinaudojančius žmones. Nepaisant bažnytinio pasmerkimo, liaudies medicina buvo gaji ir svarbi to meto lietuvininkams, nes sprendė ne tik jų sveikatos klausimus, bet ir socialines bei kultūrinės problemas. Liaudies medicina žymėjo takoskyrą tarp skirtingų religinių pozicijų bei etninių grupių – lietuvių ir vokiečių. Svarbūs liaudies medicinos gyvavimui buvo to meto socialiniai aspektai: šeimos santykiai, bendruomeniniai ryšiai. Liaudies medicinos gyvavimą palaikė ir tuometinė ekonominė situacija.

ĮVADAS

XIX a. pabaigoje–XX a. pradžioje pradėjus tyrinėti liaudies mediciną, buvo sukaupta nemažai tekstų apie šią liaudies kultūros sritį. Tuo metu pradėti publikuoti darbai, perteikiantys liaudies medicinos žinias, tai dr. Jono Basanavičiaus¹, Gabrielės Petkevičaitės-Bitės² kūriniai. Kazio Griniaus ir folkloro komisijos narių sudarytoje metodinėje priemonėje *Trumpa folkloro dalykams rinkti programa* įdėtas klausimynas *Žmonių medicina*³. Dr. J. Basanavičiaus įskelta kibirkštis, raginimas rinkti medžiagą *tautiškai vaistininkystei* buvo pasiekusi ir Mažąją Lietuvą⁴. Su dr. J. Basanavičiumi tiesiogiai bendradarbiavo bent trys autoriai iš Mažosios Lietuvos: Vilius Kalvaitis (1848–1914)⁵, Kristupas Jurkšaitis (1852–1915)⁶, Ansas Bruožis (1876–1928)⁷. Jie, atsiliepdami į tautinio atgimimo patriarcho raginimą, rinko etnografinę medžiagą neaplenkdami ir medicinos temas. Žinių apie lietuvininkų liaudies mediciną pateikiama ir kitų Mažosios Lietuvos šviesuolių – Karlo Kapelerio (Carl Cappeller) (1840–1925)⁸, Jono Skvirblio (1902–1990)⁹ – darbuose. Kaip matyti iš gimimo ir mirties datų, beveik visi autoriai yra amžininkai, gyvenę XIX a. antrojoje pusėje–XX a. pradžioje. Išimtis – J. Skvirblys, gimęs XX a. pradžioje ir miręs to paties amžiaus pabaigoje. Iš aptariamų autorių pirmas pa-

sirodė K. Kapelerio darbas *Kaip senieji lietuvininkai gyveno*, parašytas 1876 m., išspausdintas 1904 m.¹⁰ A. Bruožio tekstai Jono Balio rūpesčiu publikuoti 1937 m. *Tautosakos darbuose*, 3-iaame tome *Iš Mažosios Lietuvos tautosakos*¹¹. K. Jurkšaičio ir V. Kalvaičio tekstai paskelbti 2004 m. *Juodojoje knygoje*¹². J. Skvirblio publikacijos *Kas tos raganos ir apžavėtojai*¹³ ir *Mažosios Lietuvos kaimo gydytojai*¹⁴ paskelbtos 1985 m. Lietuvos pajūryje ir 1988 m. Čikagoje, dar kartą perspausdintos 2003 m. knygoje *Mažosios Lietuvos garbinga praeitis, liūdna dabartis ir neaiški ateitis*¹⁵.

Nors kai kurie tekstai parašyti daugiau nei prieš šimtą metų, jie iki šiol nėra sulaukę išskirtinio liaudies medicinos tyrėjų dėmesio. Pirmieji etnologo susidomėjimo sulaukė A. Bruožio tekstai. J. Balys pateikė kuklų šio autoriaus tekstų apibūdinimą, atkreipdamas dėmesį, kad „šis klaipėdiečių burtų-prietarų ir liaudies medicinos rinkinys yra įdomus ne tik tautosakininkui, bet ir kalbininkui, nes čia randama daug retų ir gražių lietuviškų žodžių bei išsireiškimų“¹⁶. Jo nuomone, kalbininkų uždavinys bus atskirti, kurie yra tikri liaudies žodžiai, o kurie galbūt A. Bruožio naujadarai¹⁷. K. Kapelerio pateikiami liaudies medicinos duomenys turbūt vienintelį kartą aptarti Janinos Janavičienės pranešime „Senųjų lietuvinin-

kų liaudies medicina¹⁸. Autorė K. Kapelerio pateiktas liaudies medicinos žinias lygino su Oto Glagau, Kristijono Donelaičio, Vydūno ir kitų autorių tekstais¹⁹. Leonardas Sauka *Juodosios knygos* įvade skiria keletą pastraipų V. Kalvaičio ir K. Jurkšaičio tekstams²⁰. L. Sauka, remdamasis V. Kalvaičio *Dienknygomis* ir jo laišku vyskupui Friedmanui, atkreipia dėmesį į sudėtingas užrašinėjimo aplinkybes – vokiečių nutautinimo politiką ir konfesinius procesus²¹. Paminimi K. Jurkšaičio tik biografijos faktai²².

Liaudies medicinos tyrimų pradininko J. Basanavičiaus lūkestis, jog liaudies medicinos medžiaga padės ateities Lietuvos mokslui, pasiteisino tik iš dalies. Darbai publikuoti, bet gilesnio analitinio žvilgsnio nėra sulaukę. Vis dėlto šių darbų pamiršti nederėtų. Tai istoriniai šaltiniai, kuriais galima pasinaudoti atliekant šiandieninius liaudies medicinos tyrimus. Nekalbant apie juos, šiandienos darbai neišlaiko tęstinumo ir tarsi kiekvieną kartą pradedami iš naujo. Tačiau norint palyginti istorinius duomenis su šiandienos rezultatais kyla metodologinių problemų. Aptariami šaltiniai parengti prieš šimtą metų, o dar ir šiandien Lietuvoje nėra nusistovėjusios liaudies medicinos tyrimo kryptys, formuojasi tyrimo metodologija²³. Istorinių šaltinių sugretinimo problemos kyla iš nevienodo požiūrio į tyrimo objektą ir skirtingų tyrimo prieigų. Todėl šiandien atliekamiems liaudies medicinos tyrimams svarbu išryškinti aktualius aspektus.

Šiuo tyrimu bus siekiama atskleisti lietuvininkų liaudies mediciną tarp religinių, kultūrinių ir socialinių priešpriešų XIX a. ir XX a. pirmoje pusėje remiančių K. Kapelerio, V. Kalvaičio, K. Jurkšai-

čio, A. Bruožio, J. Skvirblio etnografiniais tekstais.

Siekiant šio tikslo bus išryškintos religinės nuostatos, apibūdinti lietuvininkų liaudies medicinos kultūriniai bruožai, aptarti lietuvininkų liaudies mediciną formavę etniniai, ekonominiai, socialiniai veiksniai.

Tyrimui naudojamų tekstų duomenys lyginami tarpusavyje. Autorių požiūriui išryškinti remiamasi papildomais biografiniais tekstais ir publikavusių autorių vertinimais. Esama keblumų norint apibrėžti tyrime naudojamų naratyvų laiko ribas. V. Kalvaičio, K. Jurkšaičio, A. Bruožio publikacijose nurodoma, kad pasakojimai užrašyti XIX a. pabaigoje. J. Skvirblio tekstų parašymo data neaiški, tikėtina, kad sutampa su publikavimo datomis. Tačiau autoriaus pasakojimų laikas artimas V. Kalvaičio, K. Jurkšaičio ir A. Bruožio laikui. J. Skvirblys aprašo įvykius, nutikusius jo vaikystėje XX a. pradžioje (autorius gimęs 1902 m.). Autorius perpasakoja ir savo tėvo pasakojimus, kurio prisiminimai turėtų siekti XIX a. antrą pusę. Teksto ir įvykių chronologinės ribos nesutampa ir su K. Kapelerio darbu. Jis aprašo daugiausia savo tėvo prisiminimus, kurie siekia XIX a. pirmą pusę. Įvykių laiko ribos ne visada aiškios ir kitų autorių – V. Kalvaičio, K. Jurkšaičio, A. Bruožio – pasakojimuose. Nors tekstai užrašyti XIX a. antroje pusėje, vis dėlto kai kuriais atvejais kalbama apie būtąjį laiką arba perteikiami pasakojimai, kurie galėtų būti pateikėjų prisiminimai. O tai jau taip pat būtų XIX a. viduryje arba net pirmą pusę. Taigi autorių darbuose aprašomo laiko ribos apima apytiksliai nuo XIX a. pirmos pusės iki XX a. pirmos pusės.

LIETUVININKŲ LIAUDIES MEDICINA TARP RELIGINIŲ PRIEŠTARŲ

...šiandien sviete geriau yra, nes jau nevierijam ir nedarom tokius niekniekius ir tokias durnystes kaip mūsų sentėviai.²⁴

Autorių naratyvuose atsispindi jų pozicija bei lietuvininkų liaudies medicinos ir elgesio gydantis vertinimai. Šiandienos metodologiniu požiūriu autorių pateikiami tiriamojo objekto vertinimai, juolab įterpiami į etnografinius pasakojimus, nėra korektiški. Vis dėlto iš didelės laiko perspektyvos autorių pozicija tampa įdomi. Net nedidelės užuominos, paryškintos detalės ar dedami akcentai atskleidžia gilią kultūrinę prieštarą, kurių nematyti tekstuose, kuriuose aptariami tik ligų gydymai. Viena ryškiausių priešpriešų lietuvininkų liaudies medicinoje – krikščionių bažnyčios ir pagonybės relikto sandūra. Turbūt ryškiausiai ji išreikšta K. Kapelerio tekste. Nors liaudies medicina K. Kapelerio knygelėje *Kaip senėji Lietuvininkai gyveno* aprašyta kukliai (vos po vieną ar po kelis sakinukus), tačiau užuominos labai iškalbingos ir informatyvios. Tekstai liaudies medicinos tema pateikiami skyriuje, kurį autorius pradeda žodžiais:

Taip gyveno ir mirė senieji lietuvininkai ir aš misliju, kad vienam daikte šiandien sviete geriau yra; nes jau nevierijam ir nedarom tokius niekniekius ir tokias durnystes kaip musu sentėviai.²⁵

Čia aiškiai matyti autoriaus nuomonė apie toliau skyriuje pateikiamus lietuvininkų tikėjimus ir liaudies medicinos faktus. Autorius nurodo ne vieną niekniekių pavyzdį: kalendorinių švenčių papročius, tikėjimus, prietarus, mitologines sakmes. Tarp šių pavyzdžių esama tikėjimų, iliustruojančių lietuvininkų

požiūrį į gydymą. Iškalbingiausia K. Kapelerio pastraipa apie lietuvininkų gydymąsi yra ši:

Kad vėns apasirgo, daktaro nebrūkavo, jie ligonį glostė ir rūkino švęstoms žolėmis, tankiai ir apžadėjo, ypačiai dantų arba krūtinės skaudėjimą. Daugiausiai kokia sena moteriškė tą darbą padarė, nės buvo gerai apdovanota, kad ligonis sveiko, ale kad numirė, tai ji nieko negavo...²⁶

Pastraipoje pateikiama nemažai įdomių ir svarbių dalykų liaudies medicinos tema. Iš jos sužinome apie gydymosi būdus ir nuostatas, apie gydančius asmenis bei socialinius, ekonominius santykius tarp gydančių ir besigydančių lietuvininkų. K. Kapeleris, nurodęs, kad lietuvininkai ligonį *brauko, smilko, apžada*, toliau rašo, kad tai *kvailystė, pagonybės liekanos*. Autorius ne tik šiuos gydymo būdus, bet ir visus tikėjimus, susijusius su sveikata, vertina kritiškai: „sentėviai visokias durnystes ir niekniekius vierijo“, ir čia pat priduria, kad jo laikais tais burtais *nebeverija*. Kiekvieną aprašymą K. Kapeleris baigia arba pradeda pastabomis: „Ar tai nebuvo durnystė?“²⁷; „Ale ne visi tai vierijo.“²⁸; „Tai buvo pagoniškas būdas.“²⁹; „Šiandien išmoningi žmonės tai nevierija, ir tai gerai.“³⁰ Autorius nesigilina, ar tai gydymo priemonės, ar paprotys, jis išvien nuvertina visus dalykus, susijusius su faktais, prieštaraujančiais krikščioniškai pozicijai. Tačiau autorius nesigilina, kuo negerai *sentėvių tikėjimai* ir kodėl gerai, kad taip nebetinga. Pakanka to, kad tokie gydymai ir tikėjimai yra *pagonybės liekana*.

Tarsi atliepdamas į K. Kapelerio iškeltą sentėvių tikėjimo problemą, savo nuomonę išsako ir K. Jurkšaitis. Autorius *Pryvierose*³¹ pateikia įvairių gyvenimiškų situacijų, liudijimų, tikėjimų pavyzdžių – iš viso trisdešimt tris tekstus. Tai pranašysčių, pranašingų sapnų, ugnies tramdymo, susirgimų, gydymų atvejai. Itin daug dėmesio autorius skiria sapnams ir apskritai su miegu susijusiems reiškiniams aprašyti – tokių tekstų septyni. Liaudies medicinos tekstai nėra sudėti į atskirą pogrupį. Jie išsibarstę visame skyriuje. Autorius pateikia keturis tekstus apie pasiutligės ir du apie išgąsties gydymą³². K. Jurkšaitis atkreipia dėmesį į *grybukų arba činčibukų* vartojimą, *tai esą kūnui labai sveika ir amžią prailgina*³³. Autoriaus pateiktuose tekstuose matyti, kad *privieroms* autorius priskiria gydymo būdus, kuriuos šiandien vadiname maginiais. Taip pat K. Jurkšaitis linkęs aprašyti psichinio pobūdžio ligas, kaip *išgąstį*³⁴ ar *mėnesio ligą*³⁵. Vienas įdomiausių autoriaus tekstų liaudies medicinos tema – *Smilkymai*³⁶. Šis tekstas aktualus ne tik išsamiu smilkymo aprašymu – čia atsispindi autoriaus nuomonė apie smilkymą, o kartu ir apie lietuvininkų liaudies mediciną. Ypač šis tekstas įdomus lyginant jį su kitais autoriaus tekstais *Apie žinystę ir dyonus darbus*³⁷ bei *Žinystė ir dyoni darbai*³⁸. Autorius šiuose tekstuose svarsto apie *tikėjimo* ir *žinojimo* kategorijas. K. Jurkšaitis į pagonybės laikus žvelgia geranoriškiau nei K. Kapeleris. Jis siekia atskirti *žinystę*, kaip dramą, paveldėtą ypatingą žinojimą, nuo *žynystės* – siekimo pakenkti arba tikslo siekimo smerktinomis priemonėmis. *Žinystę* autorius sieja su žinojimu – „paslėptų

daiktų ir tų vartojims visiesm ant gero, norint ir paslėptinė pati neišreiškiamą“³⁹. *Žynystė*, arba *žyniavimas*, siejama „su žmogaus noru per piktas dvasias arba pašaukimo pono Dievo vardo, arba pakeravimus daugiausiai, ko pikto provyti prieš Aukščiausiojo norą ir valią“⁴⁰. Iš K. Jurkšaičio apibrėžimų matyti, kad *žinystės* ir *žynystės* ryškiausias skirtumas – tikslas, kurio siekiama, t. y. gero ar blogo. Kitas ryškus skirtumas – kokios priemonės naudojamos tikslui pasiekti. Jis apgailestauja, kad dabar „krikščioniškame čese tie abu dalykai yra sumetami į vieną puodą“⁴¹. Autorius bando atrasti senosios ir krikščioniškosios kultūros sąlytį, kitaip tariant, galima įžvelgti norą užglaistyti liaudiškosios bei oficialiosios (dominuojančios) pasaulėžiūros sankirtas. Praktinis bandymas atskirti pelus nuo grūdų yra autoriaus tekstas apie smilkymus⁴². Čia autorius nurodo smilkymo variantiškumus: esą vieniems atrodė veiksmingiau smilkyti vienokia priemone, kitiems – kitokia ir pan. K. Jurkšaitis aiškina, kad kiekviena liga turi turėti atitinkamą *smilkinį*, ir ragina nemanyti „būk bile dūmai smilkymui jau tinką“⁴³. Neaišku, ar tokį komentarą autorius yra girdėjęs iš pačių lietuvininkų, ar tai jo paties išvalgos. K. Jurkšaitis išsiduoda, kad kai kuriuos smilkymo variantus taip pat laiko netinkamais ar nepriimtiniais: „Manęs dėl – ir katės šūdu ar rupūže“⁴⁴; „Kiti tur pryviera, būk pasmilkymas mačyančiu būdu tik ant kapinių tegalįs nusiduoti, o tai dar ypatingoj adnojoj. Ale taip tik tedaro senos bobos...“⁴⁵

Daug daugiau ir įvairesnių liaudies medicinos faktų nei jau paminėti autoriai pateikia V. Kalvaitis. Autoriaus užrašyti

157 pasakojimai – tikėjimų, prietarų, sakmių, liaudies medicinos pavyzdžiai, autorius laiškas vyskupui. Tekstai padalinti į tris skyrius: pirmas – „Pažiūrai“⁴⁶, antras – „Burtai. Medicina“⁴⁷ ir trečias – „Laiškas“⁴⁸. Antrojoje dalyje („Burtai. Medicina“) tekstai nuo 59 iki 82 – ligų gydymo aprašymai. Kituose šios dalies tekstuose autorius ne tiek aprašinėja receptūras, kiek apibūdina įvairias su gydymu susijusias situacijas. Liaudies medicinos žinios aprašomos greta tikėjimų, sapnų ir pranašysčių. Autorius tekstuose minimi gydymo būdai taikant įvairias priemones: augalines, gyvūnines, chirurgines, pasitelkiami ir burtai. V. Kalvaitis pateikia kelioliką ligų ir aprašus joms gydyti: *akmenligei, derdervinei, drustekiui, nuplikimui, džiovai, plaučligei, karpom, krauligei, kirmėlei piršte, mėnesligei, votims, vėžligei*. Iš jo tekstų nemažai sužinome apie įvairius tiesiogiai ir netiesiogiai gydyme dalyvavusius žmones. V. Kalvaitis pasakoja apie išskirtinių gebėjimų turinčius žmones, kurie vienaip ar kitaip buvo susiję su lietuvininkų sveikata. Pavyzdžiui, autorius mini asmenis, galėjusius veikti žmonių sveikatą, – *prarakus, angių sušauktojus, apžadėtojus*. *Prarakai* numatydavo kitų gyvenimo įvykius, nuspėdavo artėjančią mirtį, taip pat mini situacijas, kai būdavo nuspėjama ligos eiga – ar ligonis pasveiks, ar mirs⁴⁹. *Angių sušauktojas* galėjo išgydyti nuo gyvatės įgėlimo⁵⁰. Minimi ir tiesiogiai lietuvininkų sveikata besirūpinę asmenys: *pribuvėjos, liekoriai, daktaras*.

V. Kalvaitis nėra linkęs kritikuoti liaudies medicinos. Jis atviresnis lietuvininkų tikėjimams ir nelaiko jų pagonybės liekanomis. Autorius žengia dar toliau nei K. Jurkšaitis ir laiške vyskupui svars-

to apie dvasinio bei materialaus pasaulio pažinimą⁵¹. Jis siekia pagrįsti dvasingumą, tikėjimą susitikimu su dvasiniu pasauliu ir oponuoja mokslininkams, mantantiems tik materialų pasaulį. Autorius pakartoja, perpasakoja įvykius, išdėstytus atskiruose tekstuose, liudijančius anapusinio, dvasinio pasaulio egzistavimą. Šiuos pasakojimus derina su Šventojo Rašto citatomis bandydamas rasti sąsają tarp lietuvininkų dvasinės patirties ir Bažnyčios mokymo.

Savo nuomonės bei vertinimų išsakyti nevengia ir J. Skvirblys. Publikacijose *Kas tos raganos ir apžavėtojai*⁵² bei *Mažosios Lietuvos kaimo gydytojai*⁵³ autorius prisimena savo gimtojo kaimo įvykius, kuriuose jis yra dalyvavęs arba pats stebėjęs. Juos dar papildė šeimos narių pasakojimais. J. Skvirblys tuo pačiu metu yra ir įvykių dalyvis, ir stebėtojas iš šalies. Abi šios pozicijos autoriaus tekste glaudžiai susipina. Autorius ne tik apibūdina situaciją, bet ir ją vertina. Vaikystės patirtis autorius analizuoja žvelgdamas iš didelio laiko nuotolio ir remdamasis susiformavusiomis nuostatomis. Abiejuose tekstuose pasakojimai ir faktai derinami taip, kad atskleistų autoriaus poziciją, kurią jis laiko teisinga. Į savo kaimo žmonių mediciną J. Skvirblys žvelgia nevienareikšmiškai. Tekstuose jaučiamas itin ryškus noras apsvarstyti liaudies medicinos veiksmingumą. Abu J. Skvirblio tekstai skirti įvertinti lietuvininkų tikėjimus, liaudies medicinos priemones bei juos taikiusius asmenis. Dėl gydymo žolėmis ir tokį gydymą taikiusios moters autorius abejonių neišsako, nurodo, kad moteriškės vaistai apsaugodavo nuo pavojingos ligos (pasiutligės). Kaip argumentą autorius aprašo įvykį,

kai malūninko sūnus, aprietas pasiutusio šuns, nesikreipė pagalbos į netoliese gyvenusią liaudies gydytoją ir ligos paveiktas užsimušė⁵⁴. Pasakojime parodoma, kad savaime ši liga nepraeina. Svarbu pažymėti, kad autorius nepateikia pasakojimo, kuriuo pagrįstų moters, gydžiusios žolėmis, gydymo veiksmingumą. J. Skvirblys pasitiki ne visais liaudies medicinos sėkmės atvejais. Jis perpasakoja savo tėvo pasakotą istoriją, kaip šio tėvui skaudėjo dantį. Tėvas išsiuntęs sūnų pas bobutę vaistų. Tačiau vaikas iki bobutės nenuėjo ir vaistų neparnešė. Tėvo danties skausmą numalšino padavęs vandens iš balos su alksnio šakelėm, „vaistus“ įteikęs lyg būtų juos iš bobutės parnešęs. Tėvas vaistus išgėręs ir užmigęs, o kitą dieną skausmo nebebuvo⁵⁵. Pasakojimas tarsi demaskuoja liaudišką gydymą ir pateikia placebo pavyzdį. Kitu atveju J. Skvirblys pasakoja apie paties išsigydytą ligą, tačiau išgijimo paaiškinti negališ⁵⁶. Autorius samprotauja, kad sunku pasakyti, nuo ko pasveiko senelis ir nuo ko pasveiko jis pats. Taip pat autorius mano, kad abiem atvejais pasveikimas būtų priskirtas gydžiusioms bobutėms, kurios minėtuose gydymuose tiesiogiai nedalyvavo. Remdamasis savo patirtimi, savo tėvo, senelio ir kitų lietuvininkų pasakojimais, J. Skvirblys daro išvadą, kad senovėje būta keistenybių, pavyzdžiui, bobutė, galėjusi apsaugoti nuo pasiutligės pasekmių, bet būta ir tokių, kurie tik pinigais išviliodavo⁵⁷.

Iš tekstų matyti, kad autorius kritiškiausiai vertina pasitikėjimą asmenimis ir gydymo būdais, kuriuos vadiname maginiais bei kuriems sunku rasti racionalų paaiškinimą. Autorius abejoja tokiomis gydytojų rūšimis kaip *apskaityto-*

jai, apžavėtojai, sakytojai. Pasakodamas apie tokius žmones, autorius tiesioginės kritikos jiems lyg ir neišsako, tačiau paminėti dviprasmiškas situacijas, susijusias su šiais asmenimis. Autorius atkreipia dėmesį, kad *apskaitytojos* „gydydavo“ visokias pagydomas ir nepagydomas ligas, užkrečiamas ar neužkrečiamas, ir daugelis žmonių mirdavo nepagiję⁵⁸. Autorius iškelia ir pasipelnymo galimybę prisidengiant gydymu. J. Skvirblys atvirai apgailestauja dėl burtų praktikavimo ir tikėjimo įvairiais magiškais dalykais. Straipsnyje *Kas tos raganos ir apžavėtojai* autorius tiesiai išsako savo religines pažiūras ir nuostatas dėl maginių priemonių naudojimo:

Raganos ir (ap)žavėjimai-apkerėjimai įvairiose Klaipėdos krašto apylinkėse buvo vienur daugiau, kitur mažiau žinomi. Man kartais skaudu prisiminti, kad tai galėjo įvykti tokia liuteroniškame krašte, kaip Mažoji Lietuva. Paimkime mūsų ūkininkus, kurie buvo labai religingi, dievobaimingi, priėmė savo namuose dvasiškus surinkimus ir turėjo būti atsparūs visokioms piktųjų jėgų užgaidoms.⁵⁹

Autorius save tapatina su krikščioniškąja pozicija ir siekia atsiriboti nuo pagoniškos bei nepaaiškinamos patirties. Gydymo būdus, kurie neprieštarauja bažnytiniam požiūriui, autorius bando įvertinti pozityviai, atrasti argumentų, faktų, patirčių, kuriais galėtų paaiškinti arba paneigti gydymo sėkmę ar nesėkmę. Lietuvininkai, tikėję, naudoję ir pasitikėję maginėmis priemonėmis, yra jo gimtojo kaimo žmonės, tačiau jų pasaulėžiūra skiriasi. Autorius brėžia takoskyrą tarp lietuvininkų, tikėjusių magiškais dalykais, ir lietuvininkų, besivadovavusių

sių bažnytinėmis normomis bei racionali protu. Autorius konkrečiai nurodo, kad jo kaime buvo penkios šeimos, „tikinčios piktųjų dvasių galią“⁶⁰. J. Skvirblio pasakojimuose akivaizdžios ankstesnių autorių iškeltos religinės prieštaros.

Iš aptartų autorių išsiskiria A. Bruožio surinkti pasakojimai. Juose neatsispindi autoriaus nuomonė, nėra išsakomi jo vertinimai ar pastabos. Pateikiami tik medicininiai faktai, kaip gydyti kokią nors ligą. Kitų autorių darbuose ligų gydymo aprašai sudaro didelę tekstų dalį, o A. Bruožis praktiškai tik juos ir pateikia. Šie tekstukai pasibaigia pasakymu: „taip darant, sako, gelbti“. Visi ligų gydymo aprašai sudėti į skyrių „Liaudies medicina“⁶¹. Šiek tiek duomenų apie lietuvininkų socialinius liaudies medicinos aspektus galima rasti kitame skyriuje „Burtai ir prietarai“⁶². Pavyzdžiui: „Kad nori žinoti, ar ligonis veik mirs, reik su duona jo kojų padus aprinti ir šuniui pamesti. Jei jis duoną suėd, tai ligonis išgis, jei ale neėd, tai mirs.“⁶³ Jei iš tiesų A. Bruožis taip užrašinėjo pasakojimus, kaip jie pateikiami J. Balio sudarytame rinkinyje, tai šio autoriaus darbas gerokai išsiskiria metodologiniu požiūriu iš jau anksčiau aptartų darbų.

Peržvelgus K. Kapelerio, K. Jurkšaičio, V. Kalvaičio, J. Skvirblio, A. Bruožio darbus matyti, kad Bažnyčios požiūris, kuriam dauguma autorių ir atstovauja, virsta ženklų, žyminčių ribą tarp *savų* ir *kitų lietuvininkų*. Ši riba aiškiai brėžiama K. Kapelerio tekstuose – visa, kas prieštarauja Bažnyčios mokymui, paliekama pagonybei ir praeičiai. Ypač aiškiai šią ribą brėžia ir J. Skvirblys. Prieštarą tarp bažnytinės pozicijos bei liaudiškosios tradicijos sprendžia ir K. Jurkšaitis. Da-

lykus, kurie primena burtus ir magiją, autorius priskiria *senoms boboms*, t. y. *ki-tiems*, su kuriais autorius tikrai nesitapatina. Tačiau K. Jurkšaitis bando atrasti vardiklį, kuris leistų praplėsti *savos* kultūros arealą. Jis neapsiriboja tik tuo, ką priima ir atmeta krikščionių bažnyčia. K. Jurkšaitis siekia atskirti *žinystę* ir *žynystę*. Tai būtų galima suprasti kaip bandymą atskirti maginį ir mokslinį pasaulio pažinimą. V. Kalvaičio nuomonė artimiausia senąją pasaulėjautą išlaikiusiems lietuvininkams. Autorius bando lietuvininkų dvasines patirtis lyginti su Šventajame Rašte aprašytomis patirtimis. Tačiau iš vyskupo negautas palaikymas liudija, kad autorius pats atsiduria už bažnytinės ribos ir praktiškai tampa tuo *kitu* lietuvininku, nuo kurio atsiriboja K. Kapeleris, K. Jurkšaitis ir J. Skvirblys. Žinoma, vyskupo motyvą neparemti V. Kalvaičio veiklos galėjo nulemti ne tik Bažnyčios pozicija, bet ir politiniai sumetimai. Visiškai nuo vertinimo atriboti A. Bruožio tekstai tarsi iliustruoja tradicinę to meto lietuvininkų liaudies medicinos dalį. Tačiau jie tampa savotiškais artefaktais, atitrauktais nuo gyvenimo realybės, nes juose neatsispindi ir kitos lietuvininkų gydymosi tendencijos, atstovaujamos K. Kapelerio, K. Jurkšaičio, J. Skvirblio. Kaip liudija pastarųjų autorių darbai, gydymas buvo dinamiškas procesas, reikalaujantis ne tik fizinės adaptacijos, bet galėjęs pareikalauti ir peržengti kultūrinės ribas. Įdomu, kad nė vienas autorius, kritiškai vertinęs liaudiškas gydymo priemones ir gydytojus, nepateikia jiems priimtino gydymo pavyzdžių. Iš esmės jie patvirtina tą pačią liaudies mediciną, persmelktą magijos, kurią ir aprašo A. Bruožis.

Literatūra ir nuorodos

- ¹ Jonas Basanavicius, *Medega musu tautiszkaivaistynykystai*. Shenandoah, 1898.
- ² Gabrielė Petkevičaitė-Bitė, *Материалы по народной медицине литовцев* [Sankt Peterburgas], 1911.
- ³ Kazys Grinius et al. Trumpa folkloro dalykams rinkti programa. Vilnius: M. Kuktos spaustuvė, 1910, p. 23–25.
- ⁴ Leonardas Sauka pažymi, kad dr. J. Basanavičiaus iniciatyva buvo pradėtas labai reikšmingas burtų, prietarų, liaudies medicinos žinių kaupimo vajas. Jis buvo sėkmingas, pasitelkus, kaip ir kitais kartais, nuoširdžius talkininkus (Leonardas Sauka, Tikėjimų, burtų ir prietarų pasaulis. *Juodoji knyga (Jono Basanavičiaus tautosakos biblioteka, t. 12)*, Kostas Aleksynas (sud.). Vilnius, Lietuvos literatūros ir tautosakos institutas, 2004, p. 7).
- ⁵ Kazys Grigas et al. Kalvaitis Vilius. *Mažosios Lietuvos enciklopedija, t. I*, 2000, p. 705.
- ⁶ Algirdas Sabaliauskas, Jurkšaitis Jurkschat Kristupas. *Mažosios Lietuvos enciklopedija, t. I*, 2000, p. 676.
- ⁷ Vaclovas Bagdonavičius, Domas Kaunas, Vladas Žukas, Bruožis. *Mažosios Lietuvos enciklopedija, t. I*, 2000, p. 212. Taip pat prieiga per internetą: <http://www.pagegiusvb.lt/index.php/veikla/minetinos-datos/406-mazosios-lietuvos-lietuviu-rastijos-veikeju-ir-kiti-jubiliejai.html> [žiūrėta 2015 08 12].
- ⁸ Vacys Milius, Algirdas Sabaliauskas, Cappeller (Kapeleris) Carl. *Mažosios Lietuvos enciklopedija, t. I*, 2000, p. 239.
- ⁹ Skvirblys Jonas. *Mažosios Lietuvos enciklopedija, t. IV*, 2009, p. 280.
- ¹⁰ Carl Cappeller, *Kaip senėji Lėtuvininkai gyveno*. Heidelberg: Carl Winter's Universitäts-Buchhandlung, 1904. Prieiga per internetą: <http://www.epaveldas.lt/object/recordDescription/LNB/C1R0000117397> [žiūrėta 2016 04 12].
- ¹¹ Jonas Balys (sud.), *Iš Mažosios Lietuvos tautosakos (Tautosakos darbai, t. 3)*. Kaunas: Lietuvių tautosakos archyvas, 1937. Prieiga per internetą: <http://www.epaveldas.lt/vbspi/biRecord.do?biRecordId=24563> [žiūrėta 2016 03 20].
- ¹² Kostas Aleksynas (sud.), *Juodoji knyga (Jono Basanavičiaus tautosakos biblioteka, t. 12)*. Vilnius: Lietuvos literatūros ir tautosakos institutas, 2004.
- ¹³ Jonas Skvirblys, Kas tos raganos ir apžavėtojai? *Lietuvos pajūris*, 72, 1988, p. 577–578.
- ¹⁴ Jonas Skvirblys, Mažosios Lietuvos kaimo gydytojai. *Lietuvos pajūris*, 81, 1988, p. 651–652.
- ¹⁵ Vilius Pėteraitis (sud.), *Mažosios Lietuvos garbinga praeitis, liūdna dabartis ir neiški ateitis. D. 2*. Vilnius: Romuna, 2003.
- ¹⁶ Jonas Balys, *Iš Mažosios Lietuvos tautosakos*, p. 6.
- ¹⁷ Ten pat, p. 6.
- ¹⁸ Janina Janavičienė, Senųjų lietuvininkų liaudies medicina. *Lietuvininkų kalba; Mažosios Lietuvos tautosaka; Mažosios Lietuvos etnografija: mokslinių konferencijų pranešimai*. Kaunas: Kelias, 1994, p. 83–86.
- ¹⁹ Ten pat, p. 83.
- ²⁰ Leonardas Sauka, Tikėjimų, burtų ir prietarų pasaulis. *Juodoji knyga (Jono Basanavičiaus tautosakos biblioteka, t. 12)*, Kostas Aleksynas (sud.). Vilnius: Lietuvos literatūros ir tautosakos institutas, 2004, p. 11.
- ²¹ L. Sauka cituoja ištrauką iš *Dienknygos*, kur moteriškė taip atsako V. Kalvaičiui: „Mes turim Dievą liaupsint, o ne tokiais dalykais apsieit.“ Ten pat, p. 11.
- ²² Ten pat, p. 11.
- ²³ Rolandas Petkevičius, Nervinių sutrikimų gydymas tradicinėmis priemonėmis XX–XXI a. pr. Aukštaitijoje ir Dzūkijoje“. Magistro baigiamasis darbas, Vytauto Didžiojo universitetas, 2011, p. 10–13.
- ²⁴ Cappeller, *Kaip senėji Lėtuvininkai gyveno*, p. 35.
- ²⁵ Ten pat, p. 34.
- ²⁶ Ten pat, p. 35.
- ²⁷ Ten pat, p. 35.
- ²⁸ Ten pat, p. 36.
- ²⁹ Ten pat, p. 37.
- ³⁰ Ten pat, p. 37.
- ³¹ Kristupas Jurkšaitis, Pryvieros. *Juodoji knyga (Jono Basanavičiaus tautosakos biblioteka, t. 12)*, Kostas Aleksynas (sud.). Vilnius, Lietuvos literatūros ir tautosakos institutas, 2004, p. 40–52.
- ³² Ten pat, p. 41.
- ³³ Ten pat, p. 50–51.
- ³⁴ Ten pat, p. 41.
- ³⁵ Ten pat, p. 51.
- ³⁶ Ten pat, p. 49.
- ³⁷ Ten pat, p. 47.
- ³⁸ Ten pat, p. 48.
- ³⁹ Ten pat, p. 47–48.
- ⁴⁰ Ten pat, p. 47–48.

- ⁴¹ Ten pat, p. 48.
- ⁴² Ten pat, p. 49.
- ⁴³ Ten pat, p. 49.
- ⁴⁴ Ten pat, p. 49.
- ⁴⁵ Ten pat, p. 49–50.
- ⁴⁶ Vilius Kalvaitis, Pažiūrai. *Juodoji knyga (Jono Basanavičiaus tautosakos biblioteka, t. 12)*, Kostas Aleksynas (sud.). Vilnius: Lietuvos literatūros ir tautosakos institutas, 2004, p. 53–58.
- ⁴⁷ Vilius Kalvaitis, Burtai. *Medicina. Kn. Juodoji knyga (Jono Basanavičiaus tautosakos biblioteka, t. 12)*, Kostas Aleksynas (sud.). Vilnius: Lietuvos literatūros ir tautosakos institutas, 2004, p. 58–96.
- ⁴⁸ Vilius Kalvaitis, Laiškas. *Juodoji knyga (Jono Basanavičiaus tautosakos biblioteka, t. 12)*, Kostas Aleksynas (sud.). Vilnius, Lietuvos literatūros ir tautosakos institutas, 2004, p. 96–99.
- ⁴⁹ Kalvaitis, *Burtai. Medicina*, p. 73.
- ⁵⁰ Ten pat, p. 91–92.
- ⁵¹ Kalvaitis, *Laiškas*, p. 96–99.
- ⁵² Skvirblys, *Kas tos raganos ir apžavėtojai*, p. 86–89.
- ⁵³ Skvirblys, *Mažosios Lietuvos kaimo gydytojai*, p. 89–91.
- ⁵⁴ Ten pat, p. 89.
- ⁵⁵ Ten pat, p. 90.
- ⁵⁶ Ten pat, p. 91.
- ⁵⁷ Ten pat, p. 91.
- ⁵⁸ Ten pat, p. 90.
- ⁵⁹ Skvirblys, *Kas tos raganos ir apžavėtojai*, p. 86.
- ⁶⁰ Ten pat, p. 87.
- ⁶¹ Bruožis, *Liaudies medicina*, p. 28–33.
- ⁶² Bruožis, *Burtai ir prietarai*, p. 9–27.
- ⁶³ Ten pat, p. 15.

B. d.